

УДК 631.117

**ПРО ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СЕЛА, ЗРОСТАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ
Й ПІДВИЩЕННЯ ЖИТТЄВОГО РІВНЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
(НА ПРИКЛАДІ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

А. Іванов

*Миколаївський державний університет імені В. Сухомлинського,
пл. Комунарів, 2, м. Миколаїв, 54017, Україна*

Розглянуто соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільськогосподарського виробництва, зростання зайнятості і підвищення життєвого рівня сільського населення. Проаналізовано причини недостатньо ефективного використання трудових ресурсів в агропромисловому комплексі. Увагу приділено підготовці кваліфікованих кадрів для діяльності в умовах ринкової економіки, поліпшенню виробничих, житлових і культурно-побутових умов для роботи і життя селян, а також зміцненню матеріально-технічної бази соціальної інфраструктури на селі.

Ключові слова: зайнятість, життєвий рівень, матеріально-технічна база, соціальна інфраструктура.

Становленню і перспективам розвитку українського села, підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва, зростанню зайнятості та життєвого рівня сільського населення в умовах ринкової економіки постійно приділяли увагу багато вчених. Наприклад, К.М. Пугачова вважає за доцільне змінити систему адміністративно-територіальних одиниць країни, робити більше капіталовкладень у розвиток агропромислового комплексу (АПК), що приведе до розвитку сільських територій і зростання життєвого рівня населення [5]. М.С. Шкурка дійшов висновку, що зміни, які відбуваються на селі, не дали очікуваних економічних і соціальних результатів [10]. В.С. Чичерин зауважив, що, на відміну від соціалізму, де виробничі відносини регламентовані, за умов ринку діють інші закони: господарське і громадське життя автономні; посилена незалежність сільського жителя від втручання в його виробничі і приватне життя; діють саморегульовальні економічні зв'язки; зростає важливість таких традиційних цінностей, як родина, релігія, національні звичаї, дотримання законів і необхідних правил [8]. М.І. Соболева [6] і А.М. Шотхін [9] зазначили, що соціальні проблеми села, становлення і розвиток сільських територій, ефективне реформування виробничих і культурно-побутових відносин повинні визначати діяльність державних структур на всіх рівнях, тому що розвиток сільських територіальних громад і виробнича діяльність селян впливають на якість життя і сільського, і міського населення.

Низку важливих питань щодо головних напрямів розвитку сільських територій і сільськогосподарського виробництва поставлено в дослідженнях М.Х. Вдовиченко та К.І. Якуби [1].

Однак складні проблеми розвитку села та сільськогосподарського виробництва в сучасних ринкових умовах достатньо не досліджені.

Немає комплексних науково-обґрунтованих програм подолання негативних явищ, пов'язаних зі зниженням життєвого рівня сільського населення та розвитку сільських територій.

Наша мета – привернути увагу регіональних і місцевих органів влади, учених, всього населення до необхідного комплексного вирішення завдань розвитку сільських територій у складних кліматичних та економічних умовах півдня України.

Миколаївщина, як і інші регіони України, має величезний природно-економічний, науково-технічний і кадровий потенціал. У ній 2011,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1698,1 тис. га. орних земель. З 1229,5 тис. населення (на 1 січня 2005 р.) у сільській місцевості проживало 407,6 тис. осіб, або 33,2% населення області. Значна частина населення, у тому числі пенсіонери й особи з обмеженою працездатністю, зайнята в колективних, орендних, приватних та інших підприємствах, в особистих селянських і фермерських господарствах.

Миколаївську область розділено на 19 сільських районів. На її території розташовано 901 сільський населений пункт. Організовано і діє 336 сільськогосподарських підприємств, 4517 фермерських, 236 приватних підприємств, 33 виробничі кооперативи і 22 державні підприємства (станом на 1 січня 2004 р.).

Виробництво сільськогосподарської продукції в усіх категоріях господарств на 1 січня 2004 р. становило: зерна – 2697 тис. т, цукрового буряку – 234 тис. т, соняшнику – 259 тис. т, картоплі – 226 тис. т, овочів – 221 тис. т, плодів і ягід – 32 тис. т, винограду – 25,0 тис. т, молока – 445 тис. т, м'яса усіх видів (у забійній вазі) – 29,0 тис. т, яєць – 237 млн. штук. Індекс продукції у 2004 р. дорівнював 153,7% до 2003 р. [7, с. 166].

В Україні, відповідно до вимог ринку, відбуваються глибокі соціально-економічні перетворення, спрямовані на гарантування продовольчої безпеки держави, на створення умов для ефективного функціонування сільськогосподарських виробництв, на поліпшення матеріального благополуччя і культурного рівня життя всіх верств населення. У процесі аграрної реформи створено умови для функціонування сільськогосподарських підприємств у нових умовах. Розроблено правову базу для забезпечення державних гарантій приватної власності на землю і майно, розвитку різних форм власності та господарювання, для вільного вибору організаційних систем виробництва і реалізації продукції, придбання матеріально-технічних та інших засобів сільськогосподарськими товаровиробниками.

На принципах приватної власності діють акціонерні товариства, виробничі кооперативи, приватно-орендні сільськогосподарські підприємства, особисті селянські, фермерські й інші господарства.

Однак соціально-економічні перетворення на рівні регіону, області, району і села відбуваються доволі повільно. Вони не охоплюють усіх аспектів зазначених проблем та не дають відчутних економічних і соціальних результатів. Сільськогосподарське виробництво сьогодні не достатньо ефективне [2].

Фінансові результати від сільськогосподарської діяльності низькі, у 2000 р. отримано 50,7 млн грн прибутку, у 2002 – 20,5 млн, а в 2003 та 2004 рр. підсумки були незадовільними: замість прибутку отримано збиток (3,1 млн грн). З 336 сільськогосподарських підприємств у 2004 р. 147 були нерентабельними. Збиток становив 75,1 млн грн, або по 510,9 тис. грн у розрахунку на одне збиткове господарство.

Більшість фермерів працює з низькою рентабельністю; 30,1% – збиткові фермерські господарства. Отриманий ними прибуток не завжди покриває витрати. Розмір доходів недостатній. Він не дає змоги вести розширене відтворення.

Матеріально-технічна база аграрних підприємств, технології, які застосовують, кадровий потенціал не цілком відповідають підвищеним вимогам часу, а результати й умови праці не сприяють моральній і матеріальній зацікавленості селян в удосконаленні виробництва, освоєнні досягнень сільськогосподарської науки і передової світової практики.

У Миколаївській обл. обсяги виробництва нестабільні і не задовольняють щораз більших потреб населення. Зменшуються посівні площі деяких основних культур. Наприклад, уся посівна площа сільськогосподарських культур 2004 р. дорівнювала 1493 тис. га, а 2003 – 1492,7 тис. га. У 2004 р. збільшилася посівна площа під зернові культури на 299,3 тис. га порівнянні з 2003; зменшилася на 412 тис. га під технічні культури, картоплю й овоче-баштанні культури на 2,1 тис. га, кормові культури на 38,3 тис. га [7]. У порівнянні з 1991 р. поголів'я великої рогатої худоби в 2004 р. зменшилося в 3,9 рази, корів – у 2,1, свиней – у 6,4, овець і кіз – у 9,6 рази.

Урожайність культур, які вирощують на території Миколаївської обл., низька (табл. 1). Як бачимо з табл. 1, урожайність жита і кукурудзи на Миколаївщині менша, ніж середньодержавна. Це пояснюють природно-кліматичними умовами вирощування цих зернових культур. Урожайність пшениці, ячменю, вівса та проса перевищує державні показники від 2,0 до 0,3 ц з 1 га. В цілому показник урожайності культур майже не відрізняється від загальнодержавного.

Таблиця 1

Урожайність культур у 2004 р. з га, ц

Культури	Україна	Миколаївська обл.
зернові культури	28,3	28,4
пшениця	31,7	33,5
жито	22,2	19,7
ячмінь	24,6	24,9
овес	19,7	20,9
кукурудза	38,6	37,4
просо	12,2	14,2
цукровий буряк	238,3	240,2
соняшник	8,9	8,0
картопля	133,4	90,2
овочі	148,7	119,9
плоди, ягоди	58,1	41,6

*Джерело: дані Державного комітету статистики України.

Надої молока на корову в сільськогосподарських підприємствах за період з 1991 по 2004 рр. знизилися з 2 433 до 1 706 кг, настриг вовни від однієї вівці – з 3,7 до 2,5 кг. Різко зменшуються обсяги реалізації худоби та птиці сільськогосподарськими підприємствами.

Низькі також прирости живої маси великої рогатої худоби і свиней. Постійно зростають витрати і собівартість продукції. Її якість не сприяє підвищенню реалізаційної ціни і рівня прибутковості (табл. 2). Рентабельність сільськогосподарського виробництва в 1991 р. дорівнювала 49,8%, у 1998 – 17,7, 2000 – 8,3%, а в 2003 та 2004 рр. виробництво було збитковим.

Парк тракторів, комбайнів, інших сільськогосподарських машин не дає змоги в агротехнічні терміни якісно виконувати весь комплекс робіт відповідно до прийнятих технологій. Кількість тракторів, які використовували у сільськогосподарському вироб-

Таблиця 2

Реалізація худоби та птиці сільськогосподарськими підприємствами за регіонами, тис. т живої маси

Роки	Україна	Миколаївська обл.
1990	4 422	153
1995	1 896	51
2000	969	29
2001	666	13
2002	797	13
2003	935	16
2004	860	10

*Джерело: дані Державного комітету статистики України.

виробництві 2004 р., порівняно з 1991 р. знизилась у 4,3 раза, комбайнів – у 4,6, інших сільськогосподарських машин – у 2,8 раза. Техніка зношена на 65–85%. Нових тракторів, комбайнів, сівалок, культиваторів, борон через брак засобів і високі ціни на техніку майже не купують. Ремонт старих сільськогосподарських машин потребує великих трудових і фінансових витрат і не дає очікуваного ефекту.

Унаслідок високих темпів урбанізації і зниження життєвого рівня, дії негативних економічних, соціальних, демографічних, екологічних та інших чинників кількість сільського населення поступово зменшується (табл. 3). Внесок цих чинників неоднаковий. Найбільше на процес зменшення кількості населення вплинула депопуляція.

Таблиця 3

Кількість сільського населення Миколаївської області, тис. осіб

Роки	Наявне населення		Постійне населення	
	все	сільське	все	сільське
1990	1 336,2	453,5	1 333,5	454,5
1995	1 352,1	456,5	1 346,5	454,4
2000	1 294,2	437,3	1 288,9	436,6
2001	1 279,0	431,6	1 275,9	432,6
2002	1 251,5	429,2	1 250,8	427,5
2003	1 240,5	414,5	1 239,7	422,4
2004	1 229,5	407,6	1 239,7	416,7

Загальний приріст населення в сільській місцевості дорівнює -16,7, природний приріст -9,6 на 1 000 осіб.

Головними причинами смерті сільського населення області 2004 р. були хвороби системи кровообігу (743 на 100 000 наявного населення), новоутворення (183), нещасні випадки (175), захворювання органів дихання (47), вбивства, самогубства та інші зовнішні дії (11,1%), що становить 67,7% від усіх причин смерті. Порівняно з 2001 р. збільшилося кількість померлих від хвороб органів травлення, системи кровообігу, нещасних випадків, вбивств, самогубств та інших зовнішніх дій.

Поряд зі зменшенням кількості населення змінилося співвідношення чоловіків і жінок та їхніх вікових груп. У статевому складі населення переважає кількість осіб жіночої статі.

Негативно на кількість населення області вплинула зовнішня та внутрішня міграція. Наприклад, протягом 2004 р. сальдо міграції становило – 1 762 особи, чи -1,4 на 1 000

наявного населення. Внаслідок міжрегіональної міграції населення Миколаївської обл. зменшилося на 1 771 особу, внаслідок міграції до країн далекого зарубіжжя – на 254 особи, а поповнилося на 263 особи завдяки в'їзду до Миколаївщини населення з країн СНД.

Знижується також зайнятість населення. У 1996 р. середньорічна кількість працівників, зайнятих у сільському господарстві області, дорівнювала 138 тис. осіб, у 2000 р. – 94,0, у 2004 – 44,0 тис. осіб. Кількість працівників зменшилася за названий вище час на 36,9%. Водночас кількість пенсіонерів і осіб з низькою трудовою активністю. Різко знижується престижність сільськогосподарської праці. У 2003 р. заробітна плата в сільському господарстві дорівнювала 239,1 грн., а в промисловості – 750,7 грн (у 3,1 раза більше). Багато чоловіків і жінок працездатного віку виїжджають на постійну і тимчасову роботу в міста, країни ближнього і далекого зарубіжжя [4, с. 10].

У сільській місцевості Миколаївської обл. постійно збільшується безробіття. У 2001 р. було 18,1 тис. безробітних, які проживали в сільській місцевості, у 2004 р. їхня кількість зросла на 18,2% і становила 21,6 тис. осіб. Потреба у працівниках сільського господарства на 1 січня 2005 – 368 осіб (з них 138 – робочі місця і 57 – службовці). Протягом 2004 р. працевлаштовано 6287 осіб (з них 2832 жінки і 1808 осіб – молодь віком до 28 років) [7].

Трудовому потенціалу АПК Миколаївської обл. властива висока частка жінок, з цієї кількості робітників АПК – майже 50%. За період 2000–2005 рр. виникла тенденція абсолютного і відносного зменшення жіночих трудових ресурсів. З 1992 р. розпочався процес диспропорції статей, який привів до збільшення частки чоловіків. Особливо чітко це позначилось на демографічно активній частині сільського населення – молоді 18–30 років.

Через безробіття і нестачу засобів для нормальної життєдіяльності у значній частині селян немає впевненості в завтрашньому дні. Безробіття підриває моральні підвалини населення і є серйозною причиною соціальної напруженості в суспільстві. Воно породжує злочинність, пияцтво, крадіжки, наркоманію тощо [3].

Інвестиції, зроблені останніми роками в розвиток села, не відповідають потребам. За 2001–2005 рр. у Миколаївській обл. не введено в експлуатацію жодного нового великого сучасного тваринницького комплексу і приміщення для великої рогатої худоби, свиней, овець і птиці. Не побудовано жодного сучасного заводу чи цеху для переробки сільськогосподарської продукції і виробництва комбикормів, а підприємства цього профілю, які раніше діяли, використовують з низькою ефективністю. З 1991 р. не споруджено жодної нової зрошувальної системи, а вже освоєні зрошувані землі використовують нерационально. У деяких підприємствах зрошувана техніка і спорудження для поливу розукомплектовані й виведені з ладу. Найпотужніша Інгулецька зрошувальна система простоє і не дає води на поля майже два місяці з необхідних для зрошування (серпень, вересень).

У сільській місцевості мало споруджують житлових будинків з водопроводом, каналізацією й іншими зручностями. Є села, що не забезпечені водою і не приєднані до мереж природного газу. У 2005 р. жителі 63 сіл користувалися привізною водою.

У 25 селах області протягом 2005 р. закрито будинки культури, клуби і бібліотеки. Практично в усіх селах припинився показ сучасних кінофільмів. Не функціонують, як раніше, колективи художньої самодіяльності, кружки за інтересами для школярів молодших і старших класів. У 20% сіл нема дитячих дошкільних установ, фельдшерсько-акушерських пунктів, підприємств з надання населенню побутових послуг.

Для становлення і розвитку села й агропромислового виробництва, ліквідації негативних наслідків демографічної і соціальної кризи необхідно розробляти і втілювати програми виходу зі складної економічної, демографічної і соціальної ситуації на державному, регіональному, обласному і районному рівнях. Програми повинні передбачати етапи розвитку кожного населеного пункту, аграрного та іншого секторів господарства, що позначиться на активізації демографічної та соціальної ситуації.

Досвід розвинутих країн світу засвідчує, що становлення і розвиток села й агропромислового виробництва неможливі без обліку соціальних потреб селян, належного рівня кваліфікації та культури сільських жителів, матеріальної і моральної мотивації їхньої трудової та соціальної активності. Економічні, правові та соціальні реформи повинні відповідати вирішенню поставлених завдань з урахуванням використання у всіх галузях і напрямках прогресивних технологій, досягнень науки і передової світової практики. У кінцевому підсумку соціальна і виробнича перебудова села повинна забезпечити високий рівень життя селян, інтеграцію міста і села в сфері виробництва, побутового і культурного обслуговування населення.

Особливо важливо забезпечити сільське господарство кваліфікованими кадрами керівників, фахівців, робітників масових професій, що вміють працювати в ринкових умовах за складної економічної та соціальної ситуації. Для підготовки і перепідготовки кадрів доцільно ширше використовувати вищі й середні сільськогосподарські навчальні заклади, професійно-технічні училища і школи, ознайомлення з досвідом роботи ліпших вітчизняних і закордонних колективів.

Розвиток виробництва, становлення соціальної сфери і забезпечення нормального функціонування територій і сільських громад взаємозалежні. Це зумовлено спільністю економічних, соціальних та екологічних цілей.

Водночас відродження, становлення й розвиток сільських територій і громад необхідно розглядати тільки з урахуванням раціонального використання землі, матеріальних і трудових ресурсів. Кризовий соціально-економічний стан села можливо змінити на позитивний розвиток тільки в разі правильного впровадження земельної реформи та ринкових відносин у всьому комплексі взаємозумовлених і взаємозалежних проблем.

У ринкових умовах важливе значення має трудова зайнятість населення, його доходи і джерела їхнього формування. Від розміру доходів залежить матеріальний добробут сільських жителів, розвиток і удосконалення систем життєзабезпечення сільських територій і громад.

Сьогодні доходи населення головно формуються з роботи на державних, колективних і приватних підприємствах, від виробництва і реалізації продукції з сільських дворів.

Інфляція, постійне зростання цін і тарифів, дефіцит окремих товарів і низки послуг суттєво впливають на зниження життєвого рівня населення, що зумовлює підвищення інтенсивності роботи, розширення сфер застосування праці й капіталу.

Серед економічних, соціальних та інших проблем, які вирішують на етапі переходу до ринкової економіки, однією з найважливіших є соціальний захист селянства. В Україні прийнято постанови Верховної Ради, укази Президента країни і рішення Кабінету Міністрів, які регламентують це питання. Однак їх не завжди виконують у повному обсязі.

Задоволення потреб сільських жителів, відтворення трудових ресурсів, регулювання міграції, раціональне використання часу праці й відпочинку залежать від стану і розвит-

ку інфраструктури села. Законом “Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві України” передбачено якісні зміни рівня життя працівників села, подолання регіональних диспропорцій у забезпеченні сільського населення соціально-культурними благами, усунення відмінностей в умовах побуту жителів міста і сільських населених пунктів.

Нееквівалентність господарських зв'язків між містом і селом призвела до відставання рівня життя сільського населення від міського, інвестиції в соціальну сферу села найчастіше роблять не з бюджетних засобів, як у містах, а з доходів сільськогосподарських підприємств. Вони є недостатніми. У результаті рівень забезпеченості сільських жителів об'єктами соціальної інфраструктури значно нижчий, ніж у місті.

Для розвитку соціальної інфраструктури села потрібно велику частину асигнувань виділяти аграрному сектору економіки для реформування його соціальної сфери, створення необхідної матеріально-технічної бази, будівництва житлово-побутових і виробничих об'єктів соціально-культурної сфери.

Господарський механізм у соціальній сфері послуг малоефективний. Потрібні суттєві зміни з урахуванням вимог ринкової економіки. Варто ліквідувати монополізм, провести роздержавлення підприємств і установ, приватизацію, створити нові форми власності й конкурентності соціального середовища, перебороти відчуженість працівників соціальної сфери від засобів виробництва і результатів праці.

Для задоволення потреб сільського населення в різних послугах службу соціального сервісу села доцільно перевести на нові форми і методи обслуговування, створити орендні, кооперативні, приватні й інші підприємства, збалансувати їхню діяльність з урахуванням маневрування матеріально-технічними і трудовими ресурсами, посилити економічні методи господарювання, домагаючись високоефективної діяльності.

Реформування соціально-культурної сфери села неможливе без підготовки висококваліфікованих кадрів, що вміють працювати в умовах ринкової економіки.

Без вирішення соціально-економічних проблем відродження і становлення українського села неможливе. Завдання складні, але їх потрібно вирішувати терміново в масштабах держави, регіону, області, району, кожного окремого населеного пункту.

-
1. *Вдовиченко А.М., Якуба К.І., Горлатий М.Д.* та ін. Соціальне відродження і розвиток села в умовах становлення ринкової економіки. – К.: Урожай, 1993. – 216 с.
 2. *Іванов А.М.* Особливості трудового потенціалу жінок, зайнятих в аграрному секторі АПК Миколаївської області // Альянс наук: учений-вченому: Матеріали 2-ї наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2005. – С. 275–281.
 3. *Іванов А.М.* Зміни демографічних показників трудового потенціалу населення Миколаївської області внаслідок уживання психоактивних речовин // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 7–9 листопада 2005 р. – Полтава, 2005. – Ч. 2. – С. 234–239.
 4. Миколаївщина у цифрах у 2004 році: Короткий статист. зб. – Миколаїв, 2005. – 250 с.
 5. *Пугачова К.М.* Сільські проблеми удосконалення адміністративно-територіального улаштування України // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 149–152.
 6. *Соболева Н.І.* Соціологія суб'єктивної реальності. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2002. – С. 50–52.
 7. Статистичний щорічник України за 2005 рік. – К.: Консультант, 2005. – 590 с.
 8. *Чичерін В.С.* Сільський соціум і його місце в системі соціально-економічних відносин // Економіка АПК. – 2004. – № 8. – С. 142–154.
 9. *Шатохін А.М.* Соціологія села. – К.: Наук. світ, 2000. – С. 88–90.

10. Шкурка М.С. Прогнозування соціально-економічного розвитку території сільських районів // Економіка АПК. – 2004. – № 5. – С. 142–148.

**ABOUT THE PERSPECTIVES OF VILLAGE DEVELOPMENT, EMPLOYMENT GROWTH
AND INCREASE OF RURAL POPULATION LIVING STANDARDS
(MYKOLAIV REGION AS AN EXAMPLE)**

A. Ivanov

*Mykolai State University named after V. Suchomlinsky,
Communards area, 2, UA – 54027 Mykolaiv, Ukraine*

This work deals with social and economic problems of Ukraine village and agricultural production, employment growth and the increase of living standards of rural population.

The reasons of ineffective usage of labour resources in agricultural section are analyzed. Attention is paid to the training of qualified personnel under the conditions of market economics, improving of working conditions, of housing conditions, improving of living conditions of rural population and to the strengthening of the material and technical basis and village social infrastructure.

Key words: employment growth, living standards, the material technical basis, social infrastructure.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2006
Прийнята до друку 27.09.2006